

Základní informace o procesu kolektivizace v Československu a o demonstraci v Dobrušce a jejích následcích

Kolektivizace byla politicky řízený proces změn vlastnické struktury a hospodaření na venkově doprovázený represí odpůrců. Jejím důsledkem změnily sociální vztahy a krajinu a můžeme je vidět dodnes.

Kolektivní hospodaření v zemědělství bylo jedním z hlavních politických požadavků poúnorového režimu, a proto se k jeho prosazení odhodlali komunističtí politici brzy po převratu v únoru 1948. Po počátečních diskuzích o povaze kolektivizace se prosadila její ostrá varianta, ačkoliv na ÚV KSČ přicházela hlášení, že zemědělci se staví proti kolektivnímu hospodaření negativně, navzdory ujišťování, že se nebude jednat o kolchozy podle sovětského vzoru. Odpor se projevil přímo po vyhlášení zákona o jednotných hospodářských družstvech z února 1949. Ze zpráv o průběhu kampaně za zakládání JZD víme, že ÚV byl informován, že v okrese Dobruška bylo stanovisko rolníků k zakládání JZD „záporné a fanatické“. V tomto směru ale okres nijak nevyňikal, rychleji se zakládala JZD jen v pohraničí, z toho vyplývá, že o založení rozhodovala právě pevnost vazeb uvnitř komunity. Nátlak na zemědělce byl od počátku doprovázen represemi, které byly v rámci stalinistického důrazu na zostřování třídního boje zaměřeny především na movitější sedláky, tzv. kulaky. Mezi uplatňované nástroje nátlaku patřily vysoké povinné dodávky zemědělských produktů, odnímání zemědělských strojů, vysoké daně nebo vyšší nákupní ceny osiva nebo hnojiv. Se zemědělci, kteří odmítli tyto závazky plnit, nebo toho prostě jen nebyli schopni, bylo v roce 1950 vedeno několik veřejných procesů s účelem zastrašit další zemědělce. Komunističtí politici se snažili vinu za kolabující přenést právě na „kulaky“. Z historických dokumentů vyplývá, že kolektivizace byla vždy řízena shora, ani místní komunistické orgány často neprojevovaly aktivitu v označování tzv. „vesnických boháčů“. Průběh kolektivizace se pak lišil region od regionu například právě v souvislosti s postojem funkcionářů, ale pevností sociálních vazeb uvnitř vesnic. Na neúspěchy nových družstev, kam většina rolníků vstupovala nedobrovolně, režim odpovídal dalšími represemi. V říjnu 1951 byla schválena tajná směrnice ministra národní bezpečnosti, ministra vnitra a ministra spravedlnosti „o úpravě poměrů rodinných příslušníků vesnických boháčů“ o zahájení Akce K. Rodina i příbuzní odsouzených zemědělců mohli být nuceně vystěhováni, většinou daleko od domova, do roku 1953 bylo takto z Československa vystěhováno skoro 1 900 rodin. Souběžně s touto akcí probíhala také tzv. „očista“ zemědělských škol - děti „kulaků“ nebo trestaných nesměly studovat odborné zemědělské obory.

Nejtvrďší fáze kolektivizace skončila v roce 1953, kdy po úmrtí Stalina i Gottwalda došlo k celkovému uvolnění situace v Československu. Mnohá jednotná družstva se rozpadla. Na odchod zemědělců z JZD režim rychle reagoval dalšími kolektivizačními kampaněmi. Pokračovaly různé formy nátlaku a sílily administrativní překážky pro samostatně hospodařící zemědělce. Soukromé hospodaření se stávalo v dlouhodobé perspektivě neúnosné. Na konci padesátých let byla nejdůležitější fáze kolektivizace venkova v podstatě u konce, což bylo oficiálně roku 1960 potvrzeno vyhlášením socialismu. Oproti jiným zemím východního bloku, například Polsku či Maďarsku, tento proces probíhal rychleji a z hlediska komunistické moci úspěšněji - socialisticky bylo obhospodařováno skoro 90% půdy (příčemž na Slovensku byl tento podíl menší). Přesto jsou represe spojené s kolektivizací jedním

z forem komunistického bezpráví, které poznala velká skupina obyvatelstva.

Demonstrace v Dobrušce

Lokální funkcionáři byli ve druhé polovině roku 1950 znepokojeni, že kolektivizace v okrese Dobruška probíhala pomaleji než v jiných okresech. V hlášení si agenti StB stěžují, že obyvatelé zdejších vesnic drží při sobě a agitační schůze buď sabotují, nebo se jimi nenechají ovlivnit. V této situaci se Okresní národní výbor v Rychnově nad Kněžnou rozhodl využít situace, kdy zemědělci neplnili nařízené dodávky, a od začátku prosince organizoval po vesnicích kontroly - funkcionáři kontrolovali velká hospodářství, která nedokázala plnit dodávky. Doprovázelo je obvykle srocení lidí, kteří se vyjadřovali proti nepořádkům v evidenci dodávek, pochybením při kontrolách a zemědělské politice obecně. V jednom případě dokonce ani kontrola neproběhla - vesničané prostě zabránili komisi v tom, aby vešla do statku. V průběhu kontrol byli zadrženi tři mladí muži, kteří na motorkách jezdili po vesnicích a varovali před příjezdem kontrolorů.

V první fázi kontroly obyvatele nezastrašily, naopak pouze zhoršily napětí, které se v regionu podle zpráv šířilo už od léta. Zemědělci se báli, že zakládání družstev je prvním krokem ke znárodňování. Nedařilo se také obrátit menší zemědělce proti majitelům větších statků. Všeobecná nespokojenost a občasná protistátní poznámky jsou hlášeny v daném období ze všech koutů republiky, v Dobrušce ale zřejmě chaoticky prováděné kontroly způsobily překročení míry nespokojenosti a obyvatelé vesnic se rozhodli přejít k aktivnímu protestu.

Ráno 9. prosince vyrazil průvod nespokojených zemědělců z obce Pohoří přes obec Pulice směrem k Dobrušce. V čele nesl jeden muž československou vlajku a k průvodu se postupně přidávali další obyvatelé - před ONV v Dobrušce jich bylo zřejmě přes 200. Vykřikovala se hesla a několik mužů z průvodu si šlo na ONV stěžovat na podmínky hospodaření, probíhající kontroly i na zadržení mladíků. Výzvy k rozchodu nevyslyšeli, až do příjezdu sedláka Tomka, který účastníky demonstrace vyzval ke klidu a rozchodu, což se posléze stalo. Následné vyšetřování se nesnažilo najít viníky, ale spíš organizaci připsat osobám, které měla StB v hledáčku už delší dobu. Ing. Tomek, který přijel do Dobrušky až v průběhu demonstrace a přiměl její účastníky k rozchodu, byl posléze označen za „kulaka“ a jednoho z hlavních organizátorů, který měl „zmanipulovat“ politicky nevyzrálé maloročníky.

Akce zřejmě nebyla dlouhodobě plánovaná a nekladla si ideologicky propracované cíle. Vycházela spíš z přetlaku nespokojenosti, která se sbírala v regionu delší dobu. Rozhodnutí o demonstraci padlo zřejmě na schůzi Jednotného svazu českých zemědělců v předvečer akce. Nejdříve se k ní připojilo jen asi třicet lidí, další příchozí byli zřejmě informováni skrze vesnickou komunitu a přidávali se spontánně.

Jednalo se tedy o jednorázovou akci, bez pevnějšího vedení a bez promyšlených cílů. Můžeme v ní najít společné prvky s dělnickými bouřemi v Plzni o tři roky později, kterými se zabýváme v lekci Dělníci a komunismus – k této demonstraci se spontánně připojilo množství lidí, kteří nestáli proti režimu dlouhodobě, ale pouze vyjadřovali frustrace z politických změn, které ovlivňovaly jejich život. Demonstrace v Dobrušce vznikla z nespokojenosti s ekonomickými a sociálními podmínkami života v komunistickém Československu a její účastníci nesledovali dlouhodobý politický program. K dispozici měli symboly předválečného demokratického Československa, skrze které mohli vyjádřit nespokojenost se současným politickým zřízením - lidé spojení s organizací demonstrace byli často před válkou členy České strany národně sociální, v okolí Dobrušky proběhlo na jaře 1949 také několik

vzpomínkových akcí na prezidenta Masaryka.

Rolníci byli v době demonstrace pod větším politickým tlakem než dělníci a skutečnou tragédií udělal z demonstrace až následný zmanipulovaný soudní proces. Už druhý den po demonstraci byli zadrženi její údajní organizátoři (určení na základě rozhodnutí StB), zatýkání pokračoval i po Vánocích. Mezitím bylo rozhodnuto, že soudního procesu bude využito jako exemplárního případu a že se použije k zastrašení celého regionu. Soud byl nejprve naplánován v Dobrušce a měli na něj přijít místní obyvatelé, posléze byl odročen a odehrál se v srpnu 1950 v Hradci Králové. Bylo odsouzeno 17 osob - šest označených za organizátory demonstrace bylo odsouzeno za velezradu k 17 až 25 letům, další k trestům od jednoho do devíti let. Tresty byly často doprovázeny i konfiskací majetku a peněžitými tresty. Mezi odsouzenými byly i tři ženy - Anna Chmelařová odsouzena na tři roky za pobuřování, Marie Dašková na osm měsíců a Marie Rampasová na dvacet let za velezradu. Někteří odsouzení si trest odpykávali i v jáchymovských uranových dolech, Tomek zemřel ve výkonu trestu a většina byla propuštěna až na amnestii v roce 1960.

Případ nebyl odsouzením plně uzavřen, v letech 1951–1953 probíhala Akce K - vystěhovávání rodin „kulaků“. V okrese Dobruška opět neprobíhala podle krajských nařízení, a tak na začátku roku 1953 byly urychleně vytipovány a vystěhovány rodiny tří odsouzených, mezi nimi i Anna Chmelařová po propuštění z vězení. Vyhazování ze škol a další formy perzekuce byly dlouhotrvajícími následky demonstrace v Dobrušce, postihly celé rodiny a trvaly léta po skončení procesu.

Soudní pokus o rehabilitaci v roce 1968 se táhnul a byl v roce 1973 zamítnut, rehabilitace se dočkali přeživší pamětníci až v roce 1990.

Menších, třeba i individuálních projevů odporu proti kolektivizaci bylo v Československu více, obecně byl postoj zemědělců k zakládání JZD spíše nepřátelský. Jaké faktory rozhodly o tom, že v Dobrušce došlo k velké demonstraci? Zdá se, že venkovské komunity kolem Dobrušky byly pevně semknuté a ekonomické rozdíly mezi jednotlivými hospodáři nehrály tak velkou roli. Podpora JZD byla nejsilnější v pohraničních regionech, kde došlo po druhé světové válce k vysídlení a výměně obyvatelstva, Dobruško ale k těmto regionům nepatřilo a vazby mezi rodinami na vesnicích se utvářely generace. Pro obyvatele regionu byla v roce 1950 loajalita uvnitř komunity důležitější než loajalita k novému politickému systému. Že komunita vesnic v okolí Dobrušky byla neobyčejně silná, dokazuje například existence petice, kterou sepsali rolníci na podporu ing. Tomka, ve které deklarují, že jim vždy půjčoval techniku, v rozporu s ideologickým obrazem vykořisťování. Ženy se do demonstrace zapojovaly v souladu s očekávanými rolemi. Podporovaly muže v jejich veřejných vystoupeních, pomáhaly informovat o konání akce, ale nerozhodovaly o ní. Do demonstrace se spíše než jednotlivci zapojovaly rodiny jako celky.

V tomto světle není ani tak překvapivé, že lze jen těžko dohledat „organizátory“ shromáždění a že její účastníci se necítili vinni z ničeho nezákonného. Ukazuje se, že po ukončení demonstrace se všichni odebrali domů, kde některé dostihlo zatčení. Místní aparát komunistické strany rozhodl o tom, že z demonstrace se vyrobí odstrašující příklad s vysokými rozsudky, protože v napjaté atmosféře počátku kolektivizace považovali představitelé komunistického režimu za nebezpečné jakékoliv formy odporu. Až v soudním procesu bylo uměle vykonstruováno spojení demonstrantů se západním odbojem nebo snaha zničit celý poúnorový režim.

Demonstrace v Dobrušce tak reprezentuje dynamiku sociálního politického vývoje v Československu. Díky několika dílčím aspektům (jako byla soudružnost komunit a tvrdý postup místních úřadů) tento případ viditelně reprezentuje nespokojenost se zemědělskou politikou KSČ na přelomu čtyřicátých a padesátých let a především formy represe proti jakýmkoliv projevům této nespokojenosti.